

Atıf / Citation

KARAŞLAR, S. (2025). "Kutadgu Bilig'de aç- Fiilinin Çok Anlamlılığı". *Gazi Türkiyat*, 36: 243-263.

Geliş / Submitted

08.01.2025

Kabul / Accepted

18.04.2025

DOI

10.34189/gtd.36.012

KUTADGU BİLİG'DE AÇ- FİİLİNİN ÇOK ANLAMLILIĞI

Polysemy of the Verb aç- in Kutadgu Bilig

Selda KARAŞLAR *

Öz

Kutadgu Bilig, Eski Türkçe döneminin İslami evresine ait ilk mesnevi olarak hem Eski Türk edebiyatının hem de Eski Türk dilinin kıymetli eserlerinden biridir. Karahanlı Türkçesinin en hacimli edebî eseri olması nedeniyle bu eser, Eski Türk dili ve söz varlığına dair önemli örnekler sunmaktadır. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'de geçen "aç-" fiilinin çok anlamlılık özelliği incelenmiştir. Çok anlamlılık (polisemy), tek bir kökten bir sözcüğün zamanla farklı anlamlar kazanmasıdır ve söz varlığındaki metaforları, deyimleşmeyi ve çeşitli anlam olaylarını anlamak açısından anlambilimde önem taşır. Araştırmada, Arat ve Kaçalın'ın ortaya koyduğu Kutadgu Bilig metinleri ile Arat'ın tercümesi esas alınmıştır. Çalışma sonucunda, "aç-" fiilinin Arat'ın Kutadgu Bilig indeksinde ve Clauson'un etimolojik sözlüğünde belirtilen anlamların ötesinde 35 farklı anlama geldiği tespit edilmiştir. Bu anlamlar arasında fiziksel açma, açıklama, bakma, ilgilenme, dua etme, rüya anlatma, sırrı ifşa etme, yardımda bulunma ve fethetme gibi çeşitli kavramlar bulunmaktadır. Ayrıca, "aç-" fiili, köz aç-, kapu aç-, til aç-, vb. örneklerde olduğu gibi bazı adlarla birleşerek yeni metaforik anlamlar kazanmış ve deyimleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, çok anlamlılık, Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, aç- fiili.

Abstract

As the first masnawi of the Islamic phase of the Old Turkic period, Kutadgu Bilig stands out as a valuable work of both Old Turkic literature and language. Being the most extensive literary work of Karakhanid Turkish, this masterpiece provides significant examples related to the Old Turkic language and vocabulary. In this study, the polysemy of the verb "aç-" in Kutadgu Bilig is analyzed. Polysemy, the phenomenon where a single root word acquires various meanings over time, is of critical importance in semantics for understanding metaphors, idiomatic expressions, and other semantic processes in the lexicon. The research is based on the Kutadgu Bilig texts presented by Arat and Kaçalın, as well as Arat's translation. The study reveals that the verb "aç-" holds 35 distinct meanings beyond those listed in Arat's Kutadgu Bilig index and Clauson's etymological dictionary. These meanings include concepts such as physical opening, explaining, looking, caring, praying, narrating dreams, revealing secrets, aiding, and conquering. Furthermore, the verb "aç-" gains

* Dr., Türkçe Öğretmeni, MEB, Ankara/TÜRKİYE. cobanselda@yahoo.com, ORCID: 0009-0009-9881-3416

new metaphorical meanings and idiomatic usages when combined with specific nouns, as seen in examples like *köz aç-*, *kapu aç-*, *til aç-*, *yol aç-*, and others.

Keywords: Kutadgu Bilig, polysemy, Old Turkic, Karakhanid Turkish, aç- verb.

Giriş

1. ÇOK ANLAMLILIK (POLYSEMY)

Çok anlamlılık (polysemy), dilin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilir ve doğal dillerde sıkça karşılaşılr. Türk Dil Kurumu tarafından “bir kelimenin birçok anlam bildirme niteliği” şeklinde tanımlanan bu kavram (TDK, URL-1), kısaca “bir sözcüğün birden çok anlama sahip olması” demektir. Çok anlamlılık dil bilimciler tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımların ortak noktası bir sözcüğün temel göndergesel anlamı yanında başka birçok anlamı veya yeni kavramları ihtiva etmesidir” (Aksan 1999: 70).

Açıklamalı Dilbilimi Terimleri Sözlük’ünde çok anlamlılık şu şekilde tanımlanmıştır: “Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içermesi durumu. Örneğin Türkçede baş anlambirimi çok anlamlılık içeren bir ögedir. Çok anlamlılık sıklık kavramıyla yakından ilgilidir. En sık rastlanan birimler, çok anlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı ögelerdir. Bağlam ve durum, kullanım düzleminde çok anlamlılığın dengeleyici ve anlam belirsizliğini giderici etkenlerdir” (Vardar 2002: 62). Selvi’ye göre “çok anlamlılığın en önemli noktası sözcüğün-gösterenin yeni anlamlar kazanırken temel anlamını kaybetmemesidir. Buradaki temel amaç, çok az göstergeyle daha fazla imgenin-kavramın dile getirilmesidir. Çok anlamlılık dilde sarfedilen tutumluluk sonucu ortaya çıkmaktadır” (Selvi 2024: 46).

“Polysemy (çok anlamlılık) dilin en temel özelliklerinden biridir. Zihindeki sınırsız düşünce ve kavramın her birine ayrı sözcük türetimi mümkün olamayacağından dolayı Türkçede ve dünya dillerinde çok anlamlılık en sık yaşanan anlambilimsel durumdur. Çok anlamlılık, insanların kendilerini ifade ederken kavramları açık, kolay, somut biçimde ortaya koyma ihtiyacından doğmuştur” (Aksan 2009: 58). “Herhangi bir bilim dalıyla ilgili olan terim anlamlı ifadeler bir kenara bırakılırsa Türkçede bulunan çoğu sözcüğün çok anlamlı olduğu söylenebilir” (Özbakan 2023: 27). Ahanov da benzer şekilde çok anlamlılığın hemen hemen tüm dillerde görülebilen bir durum olduğunu vurgular (Ahanov 2008: 94).

“Bir sözcüğün temel anlamı dışında sahip olduğu tüm yan anlamlar o sözcüğün çok anlamlı yapısına işaret etmektedir” (Toprak ve Besli 2005: 1002). “Başka bir deyişle gösterenin zihinde canlandırdığı ilk kavramın yanı sıra diğer kazandığı yan anlamlarla dilde çok anlamlılık meydana gelmektedir” (İlhan 2018: 35). “Sözcükler, temel (gerçek) anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlamı şeklinde birden çok anlam çeşidine sahip olmaktadır.

Sözcükler arasındaki genellik ve özellik ilgisine göre oluşturulan sınıflandırmalar da sözcüğün anlam boyutlarıdır” (Berbercan 2013: 84-89).

Sözcüğün temel anlamı dışında kazandığı yeni anlamların temel anlamla ilişkili olması beklenir. Zeynep Korkmaz’a göre çok anlamlılık, *“Bir kelimedeki temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin anlam genişlemesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanmasıdır” (Korkmaz 2007: 61).* Elbourne çok anlamlılığı şu şekilde açıklar *“Çok anlamlılık fonolojik, sözdizimsel ve anlamsal özellikler bakımından bir sözcüğün anlaşılabilir anlamlarda olmasıdır. Çok anlamlılık bir sözcüğün dil kullanıcılarında uyandırdığı anlamlar olarak da nitelendirilebilir” (Elbourne 2020: 53).*

2. ÇOK ANLAMLILIK TARİHÇESİ

Tokay, genel dil biliminde polysemy ‘çok anlamlılık’ teriminin ilk olarak 1887 yılında Breal tarafından kullanıldığını; XIX. yüzyılda çok anlamlı sözcükler, köken bilgisi ve tarihsel anlambilim bakış açılarıyla ele alındığını, Bréal’ın çok anlamlılığı bir dil kullanımı, dil edinimi, dil değişimi ve hatta beyindilbilimi olgusu hâline getiren çalışmalar yaptığını belirtir (Nerlich 2003: 58-60’dan akt. Tokay 2017: 266). Tokay, çok anlamlılık ya da bir sözcüğün birden fazla anlamı olması doğal dillerde çok sık karşılaşılan bir olgu olarak düşünüldüğünü ve son yıllarda özellikle *niceliksel* (quantitative) ve *bilgisayarlı* (computational) dil bilim alanlarında oldukça sık çalışılan bir konu hâline geldiğini ifade eder (Nerlich ve Clarke 2003; Riemer 2005’den akt. Tokay 2017: 268).

3. ÇOK ANLAMLILIK, EŞ SESLİLİK, ANLAM BULANIKLIĞI KARŞILAŞTIRMASI

Çok anlamlılık zaman zaman eş seslilik (eş adlılık) ile karıştırılmaktadır. Dil bilimci Palmer de bu karışıklığa temas etmiş; çok anlamlılığı farklı anlamları olan bir sözcük, eş sesliliği ise şekil bakımından aynı olan farklı iki sözcük olarak niteler. Bunun ayrımını köken bilgisiyle açıklar ve eş sesli ifadelerin kökenlerinin farklı olduğunu ileri sürer. Eğer bunlar aynı kökten gelen sözcüklerse bunlar çok anlamlı olacak şekilde devam etmelidir. Palmer çok anlamlılığı tespit etmek için temel anlamı bulmak gerektiğini söyler (2020: 104-108-111). Guiraud da *“çok anlamlılık ve eş adlılığın karmaşaya sebep olabileceğini; çok anlamlılığın aynı adın birçok anlama gelmesi, eş adlılığın da başlangıçta köken olarak aynı olan sonra ses değişimi neticesinde aynı biçime bürünmüş sözcükler demek olduğunu”* ifade eder (1984: 28’den akt. Özbakan 2023: 28). Aksan da eş adlı (eş sesli) sözcüklerin çok anlamlı göstergelerden farkını; çok anlamlılıkta göstergeler arası anlam ilişkileri kurulabilirken, eş adlılıkta anlamca ilgi bulunmasıyla açıklamaktadır (2009: 70). Günay Karaağaç da çok anlamlılık konusunu ele alırken, eş seslilik sürecine değinmiştir. Ona göre *“eş seslilik ve çok anlamlılık durumları, bir dilin belli bir dönemlerini kapsar ve dillerin ses ve anlam yapılarının sürekli değişmesi, dili*

konusanların devamlı farklı komşuluk ilişkilerine girmeleri, çok anlamlılık ve eş seslilik sürecini sürekli değiştirir” (2013: 36).

Bazı çalışmalarda çok anlamlılığın anlam bulanıklığı olarak nitelendiği de görülür. John Lyons, çok anlamlılık kavramının ya da durumunun anlamsal belirsizliği yansıttığını düşünür ve bunu *anlam bulanıklığı (ambiguity)* olarak tanımlar. Lyons’a göre bir sözcük A diyalekti ve B diyalektinde sahip olduğu anlamın dışında başka anlamlara da sahip olabilir. Eğer bu farklı anlamlar aynı sözcükle ilgiliyse, bu sözcük çok anlamlı olarak gösterilir ve bu sözcüklerin geçtiği anlamlar belirsiz sayılır şeklinde ifade eder (1977 II: 550-622’den akt. Tokay 2017: 267). İlhan, kimi dilcilerin ‘anlam bulanıklığı’ olarak adlandırdığı çok anlamlılığın, metin içinde ‘kontekst’ doğrultusunda kavramın kazandığı yeni anlamların göstergenin kazandığı yan anlamlarla anlaşıldığını belirtir (2018: 35).

Bir sözcüğün dil kullanıcısı tarafından kazandırılan yan anlamının oluşturduğu çok anlamlılık; bir anlambilimi sorunu olarak değerlendirilir. Söz varlığı bakımından incelendiğinde, çok anlamlılığın, sözlüklerde rastlanan anlam karmaşasının da sebeplerinden biri olduğu görülmektedir. Tokay bu konuda şu tespiti yapmıştır:

“Özellikle eski metinlerin anlaşılmasında, bugün konuşulmayan ama çağdaş dillerle köken açısından akraba olan eski dillerle oluşturulmuş kitapların dilinde polisemik ifadelerin anlaşılması önemli bir engeli oluşturmaktadır. Sistematik ve yapısal olmak üzere ikiye ayrılarak incelenen polisemi, esas itibarıyla kelimelerin ön anlamlarından ortaya çıkarak ön anlamın oluşturduğu anlam dairesine benzerlik, yakınlık, yakıştırma ilgisiyle nispi olarak bağlı yan anlamların oluşturduğu çok anlamlılık bütünüdür” (2017: 267).

4. ÇOK ANLAMLILIK KAZANMA YOLLARI

“Bir sözcüğün çok anlamlı hale gelişinin çeşitli yolları vardır. Her sözcük dilde ortaya çıktığı tarihsel dönemde tek bir anlamdadır. Fakat dil konuşuru yeni kavramlarla karşılaştığında daha önce kullanmış olduğu sözcüklerin yansıttığı anlamlarla ilişki kurma yoluna gider ve öğrenmiş olduğu sözcüğe yeni anlamlar yükler. İnsan yaşantısında deneyimler arttıkça sahip olduğu sözcüklere yüklediği anlamlar da artar ve dildeki sözcükler çok anlamlı hale gelir” (Özbakan 2023: 29).

“Dilde çok anlamlılığın neden var olduğu dil bilimciler tarafından araştırılmakta ve çalışılmaktadır. Nerlich ve Clarke, çok anlamlılığın rastlantısal olmadığını ve insanın deneyim, bilgi ve dili yapılaşdırma ihtiyacıyla ortaya çıktığını söyler. Çok anlamlılık bu kavramsal birleştirme işleminin dinamik bir yan ürünüdür” (Tokay 2017: 268).

Ahanov, sözcüğün çok anlamlı hâle gelmesini kelimenin başka sözcüklerle grup oluşturmaya bağlar. Sözcüklerin oluşturduğu bu grupların temel anlamından farklı olduğunu bununla birlikte deyim aktarması ve ad aktarmasının da sözcüğün yeni anlam kazanmasında rol oynadığını, belirtir (Ahanov 2008: 98). Palmer, anlamlar arasındaki ilişkilerin (mecaz ilişkisinin) çok anlamlılığa yol açtığını ifade eder. Palmer

mecaz ilişkisinin gelişigüzel ve rastgele olduğunu mecaz ilişkisinin yanı sıra dilde daha düzenli olan aktarmaların da var olduğunu söyler (2020: 107).

Guiraud “anlam değişimlerinde en sık rastlanan aktarımın anlamların benzerliği yoluyla oluşan ‘ad aktarımı’ olduğunu” vurgular. Guiraud’un sınıflandırması şu şekildedir:

1. Anlamların benzerliği yoluyla ad aktarımı
2. Anlamların bitişikliği yoluyla ad aktarımı
3. Adların benzerliği yoluyla ad aktarımları
4. Karma aktarımlar (1984: 50-51-52).

Aksan, “Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi” adlı eserinde çok anlamlılığı meydana getiren çeşitli eğilimleri sıralar:

- a. Çeşitli benzetmeler ve aktarmalar yolu ile kelimeye yeni bir anlam yüklenmesi
- b. Organ adlarının, vücutla ilgili kelimelerin doğaya uygulanması
- c. Doğa ile ilgili kelimelerin insana uygulanması
- ç. Somutlaştırma
- d. Duyularla ilgili kavramlar arasında aktarma
- e. Bir nesnenin adının, ona benzetilen, onunla yakından ilgili ve onunla var olan bir başka nesneye verilmesi. Bunların dışında genelleşme, yabancı etkiler ve sentaktik çok anlamlılığı sayar (1978: 78-79).

Filizok, çok anlamlılığın oluşumunu üç başlık altında ele almıştır:

- 1) Temel anlamlardan elde edilen çok anlamlılık
- 2) Bir temel anlamla ya da bir veya birden fazla yan anlamla oluşan çok anlamlılık
- 3) Üslup sapmalarından doğan çok anlamlılık (2001: 133).

İlhan’a göre “Göstergeler çok anlamlı duruma geçerken bir takım aktarmalardan, benzetmelerden faydalanılır”.

Evrensel olarak her dilde yan anlamlar 4 şekilde oluşturulur;

- 1- Somuta yeni somut anlamlar eklenerek
- 2- Somuta yeni soyut anlamlar eklenerek
- 3- Soyuta yeni soyut anlamlar eklenerek
- 4- Soyuta yeni somut anlamlar eklenerek (2018: 32).

Sözcüklerin çok anlamlılık boyutuna geçişi her zaman başat anlam-yan anlam-değişmece anlam dizisini takip etmeyebilir. Kimi zaman da yan anlam başat anlam gibi çağrışım merkezi rolünü üstlenir ve yan anlamlardan yeni yan anlamlar ortaya çıkarır. İlhan konuyu göz sözcüğünün kazandığı yan anlamlar ve değişmece anlamlardan bazılarını göstererek şu şekilde açıklar:

Göz: organ → Başat anlam

Çekmecenin gözü → Yan anlam

Tabancanın gözü → Yan anlam (2018: 39).

5. ÇOK ANLAMLI SÖZCÜKLER ÜZERİNE TÜRKİYE’DE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Anlambilimin bir konusu olan çok anlamlılık üzerine Türkiye’de son yıllarda birçok çalışma yapılmıştır. Çok anlamlılığın da içinde olduğu genel olarak anlam bilimi üzerine Karaağaç (1994, 2013), Filizok (2001), Uğur (2003), Hazar (2013, 2014), Akay (2022), Akyıldız Ay (2022, 2023), Aksan (1978, 1982, 2009), Duymaz ve Turan (2006), Kılıç (2009), Bilgin (2013), Güven (2013), Kara ve Teres (2013), Kıran ve Eziler Kıran (2013), Eziler Kıran (2014), Korkmaz (2007), Toy (2023a-b) yayınları sayılabilir.

Son dönemde, Türkçenin tarihsel dönemlerindeki anlam bilimi konularını ele alan çalışmalar da artmıştır. Tarihsel Türkçe metinlerdeki anlam bilimi konuları şu çalışmalarda genel olarak ele alınmıştır: Arslan Erol (2008), Atmaca (2011), Doğru (2012), Kahraman (2015), Tüngüç (2016), Tokay (2017), İlhan (2018), Erkinay Tamtamış (2022).

Özel olarak çok anlamlılık konusunun Türkçenin tarihsel dönemlerindeki metinlerinde görünümü de ayrıca çalışılmaktadır. Bunlar kronolojik olarak, Berbercan (2013) “Kutadgu Bilig’de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Genel Bir Bakış” makalesi; Gökçe (2015): “Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme” makalesi; Bakırcı (2016) “Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Kısasü’l-Enbiya’da Koş Sözcüğü ve Anlam Alanı” makalesi; Erdem Uçar (2016) “Çağatay Türkçesinde Bol- “Olmak” Fiilin Çok Anlamlı Yapısı” makalesi; Soydan (2017) Çağatay Türkçesinde Basit Fiiller ve Fiilden Fiil Yapım Eki Alan Fiillerde Yapı ve Çok Anlamlılık kitabı; Soydan (2018) “Çağatay Türkçesinde Bazı Fiillerde Çok Anlamlılık, Kılış ve Kiplik” makalesi; Soydan (2019) “Garibnâme’de Bazı Basit Fiillerde Çok Anlamlılık” makalesi; Güler (2019) “tüş” Sözcüğünün Çok Anlamlı ve Eş Adlı Olarak Kullanımı” makalesi; Somuncu (2019) “Kutadgu Bilig’de ‘Çok’ Anlamlı Kelimelerin Semantik Düzlemde İncelenmesi “Aşru, Çok, Köp, Tük” makalesi; Toprak (2019) “Kutadgu Bilig’de Bar- Fiilinin Farklı Bir İşlevi Üzerine” makalesi; Soydan (2020) “Garibnâmede Bazı Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Bir Bakış” makalesi; Soydan (2023) “Garibnâme’de Çok Anlamlılık ve Birleşik Fiiller” kitabı; Özkan Şen (2020) “Kışasü’l-

Enbiyâ’da çok anlamlılık” adlı Yüksek lisans tezi; Şenata (2020) “Divânü Lugâtî’t-Türk’te tematik söz varlığı ve çok anlamlılık” adlı doktora tezi; Saral (2021) “Runik harfli Türkçe metinlerde çok anlamlılık” adlı yüksek lisans tezi; Karataş (2023) “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Çok Anlamlı İsimlerin Eş Zamanlı Anlam Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi” makalesi; Korkmaz ve Saral (2023) “Kül Tigin Yazıtında Çok Anlamlılık” makalesi; Özbakan (2023) “Nehcü’l-Ferâdis’te fiilde çok anlamlılık” adlı yüksek lisans tezi; Arpacıoğlu (2024) “Eski Uygur çatıklarında çok anlamlılık” konusunda yüksek lisans tezi şeklindedir.

Türkiye Türkçesinde ve Anadolu Ağızlarındaki çok anlamlılık konusu da aşağıdaki yayınlarda etraflıca incelenmiştir: Uzun (1997), Saparov (1997), Selçuk (2000), Uçar (2008, 2009), Karacan (2012), Toprak ve Besli (2015), Baykan (2017), Baran (2022), Hirik (2017), Öner (2020), Selvi (2020), Yıldız (2021), Şehitoğlu (2023), Selvi (2024).

6. KUTADGU BİLİG

“*Kutadgu Bilig*, Türk dili ve edebiyatı ile siyaset bilimi tarihi açısından önemli bir eserdir. “Kutlu olma bilgisi” anlamına gelen eser, H. 461-62/M. 1069-70 yıllarında Balasagunlu Yusuf (d. H. 410-11/M. 1019-20 - ö.?) tarafından yazılmıştır. Yusuf, eserini Tavgaç Kara Buğra Han’a (Tavgaç Ulug Bugra Kara Han Ebu Ali Hasan b. Arslan Han) sunmuş ve bu sunumun ardından has haciplik rütbesiyle ödüllendirilmiştir. Eserin başında, yazar ve eser hakkında bilgi veren manzum ve mensur ön sözler yer almaktadır. Bu bölümlerde, eserin diğer milletler tarafından *edebü’l-mülûk*, *enîsü’l-memâlik*, *âyinü’l-memleke*, *zînetü’l-ümerâ*, *şehnâme-i Türkî*, *pendnâme-i mülûk* gibi isimlerle anıldığı belirtilir. Bu adlandırmalar, *Kutadgu Bilig*’in uluslararası düzeyde bilindiğini ve takdir edildiğini göstermektedir. Eser, mesnevi tarzında ve aruz vezninin *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılmıştır. 173 dörtlük mani tarzında, son üç bölüm ise gazel tarzında kafiyeleşmiştir. Reşid Rahmeti Arat tarafından üç nüsha karşılaştırılarak hazırlanan tenkitli metinde toplam 6645 beyit bulunmaktadır. Eserde Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı sınırlıdır; *idi*, *bayat*, *ugan*, *tirig*, *çalap*, *elçi*, *yükünmek*, *ulug kün*, *sakış küni* gibi genel olarak Türkçe kelimeler tercih edilmiştir. Eserin ana teması, ideal bireyin nasıl olması gerektiği üzerine odaklanır. Yusuf’a göre ideal insan; Allah’a bağlı, âlim, adil, alçakgönüllü ve ahlaklıdır. Yalan söylemeyen, hırsızlık yapmayan, içki içmeyen, dedikodu yapmayan, iyiliksever ve merhametli bireyler, ideal bir toplumun temel taşlarını oluşturur. Devlet yönetiminde “töre” kavramına geniş yer verilmiştir. Töre, hükümdarın bile üstünde bir yasa olarak ele alınır ve hükümdarın ülkeyi törelere uygun biçimde yönetmesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca, iyi bir adla yaşamının ve ölümsüzleşmenin önemi sık sık dile getirilir. Bu özellikleriyle *Kutadgu Bilig*, hem edebi hem de siyasi ve toplumsal alanda İslamiyet sonrası Türk kültürünün temel taşlarından biridir” (Karahana, URL-2).

7. İNCELEME

Bu makalede, Eski Türkçe döneminin İslami evresine ait en kapsamlı eser olan Türk edebiyatının ilk mesnevisi Kutadgu Bilig'deki aç- fiilinin çok anlamlı yapısı incelenmiştir. Çalışmada R. R. Arat'ın *Kutadgu Bilig I Metin* (1947) nüshasına dayalı M. S. Kaçalın'ın hazırladığı *Kutadgu Bilig* metni ve Arat'ın *Kutadgu Bilig II Terceme* (1959) yayınları esas alınmıştır. Kutadgu Bilig indeksinde, eş seslisi aç- "acıkmak" fiili dışta tutulursa, aç- fiilinin anlamı sadece "açmak; izah etmek" şeklinde verilmiştir (Arat 1979: 2). Clauson da sözcüğün temel anlamını "açmak" olarak verir. Clauson'a göre başlangıçta fiziksel bir anlamda olan aç- fiili, bazı uzantılarla, fiziksel, örneğin '(bir düğümü) çözmek, (gökyüzünü) temizlemek' ve metaforik olarak 'ifşa etmek, açıklamak' anlamlarını kazanmıştır (EDPT: 18b). *Kutadgu Bilig*'de aç- fiilinin çok anlamlılığı adlı çalışmada Kutadgu Bilig'deki ilgili beyitler incelendiğinde ise Arat ve Clauson'un verdiği anlamların yanı sıra başka yan anlamlar ve metaforik anlamlar ihtiva ettiği tespit edilmiştir. Eski Türkçe aç- fiilinin Kutadgu Bilig'de tespit edilen çok anlamlılığını aşağıdaki şekilde tasnif edebiliriz:

1. aç- (Fiziksel açmak): Kapı, pencere, vb. bir şeyin kapalı durumdan açık duruma geçirmek aç- fiilinin temel anlamıdır.

"kapuğ açtı çıktı kadaşın körüp ..." (KB: 3292). "Kapıyı açtı, çıktı; hısmımı gördü..."

"...kadaşı kapuğ açtı kodtı tapuğ" (KB: 5682). "...kardeşi ibâdeti bırakıp, kapıyı açtı."

2. aç- (katlanmış bir şeyi düz duruma getirmek): Mektup zarfı, katlı kağıt vb. katlı nesnelerin açılması için kullanılır.

"ilig aldı açtı okıdı bitig..." (KB: 1557). "Hükümdar mektubu aldı ve açıp okudu..."

"...bitig aldı odğurmuş açtı tutup" (KB: 3472). "...Odğurmuş aldı ve biraz düşünceli, mektubu açtı."

"...ilig aldı açtı okıdı körüp" (KB: 3844). "...hükümdar aldı, açtı ve dikkatle okudu."

"bitig aldı odğurmuş açtı turup..." (KB: 3969). "Odğurmuş mektubu aldı ve açtı..."

3. aç- (örtü, peçe, duvak vb. şeyleri açmak, kaldırmak)

"...yarudı yañı yüz açar teg kelin" (KB: 3839). "...gelin yüzünü yeni açmış gibi, dünya aydınlandı."

"yaşık baş kötürdi yüz açtı yañı..." (KB: 5828). "Güneş başını kaldırdı, tekrar yüzünü açtı..."

"...yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk" (KB: 6221). "...güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı."

4. aç- (Yardımcı olmak, işi halletmek, ihsanda bulunmak)

“...yulaka negü teg acığ kıldı ay” (KB manzum mukaddime 41). “...Meşaleye ayın ihsan ettiği gibi”

“...seniñdin tiler-men aca bir kapuğ” (KB: 6349). “...her işle senin meşgul olmanı istiyorum, bütün işleri sen hallet.”

5. aç- (Söz açmak, söze başlamak): aç- fiili mecazlaşarak bir konuşmayı başlatmak veya bir fikri ifade etmek anlamında söz aç-, til aç-, ağız aç- deyimlerinde kullanılmıştır:

“ëletü maña actı dünyâ sözün...” (KB: 82). “Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi...”

“yükdüni iligke kör actı sözün...” (KB: 582). “Hükümdarın huzurunda eğildi ve söze başladı...”

“amulluk bile actı ay toldı til...” (KB: 584). “Ay-Toldı sâkin sâkin söze başladı...”

“...til actı ataka ewürdi yüzün” (KB: 1184). “...yüzünü ona doğru çevirerek, söze başladı...”

“yanut bérđi ögdülmiş actı tilin...” (KB: 1817). “Öğdülmiş cevap verdi, söze başladı...”

“yanut bérđi ögdülmiş actı tilin...” (KB: 2435). “Öğdülmiş cevap verdi, söze başladı...”

“yanut bérđi ögdülmiş actı tilin...” (KB: 3403). “Öğdülmiş cevap verdi, söze başladı...”

“...ağız acsa barça tilin sözde ol” (KB: 3481). “...insan söze başlayınca, dâima ondan bahseder.”

“...kadaşı ayıttı kör actı tilig” (KB: 5684). “...kardeşi söz açarak, ona sordu.”

“yanut bérđi odğırmiş actı tilin...” (KB: 6032). “Odğırmiş söze başladı ve cevap verdi...”

6. aç- (Ağızını açmak, konuşmak): aç- fiili; til aç-, söz aç- deyimleriyle “konuşmak” anlamına da gelmektedir.

“...ayıtmadı beglerke acsa tilin” (KB: 963). “...beylerin huzurunda konuşan adam.”

“...tili acsa ma’nî sözi belgülig” (KB: 1901). “...ağızını açsa, sözünün mânasında sevgi kendisini gösterir.”

“kamuğ til bilir erse acsa tilig...” (KB: 2636). “Konuşurken, bütün dilleri konuşmalı...”

“...kelirmü ya kelmez acılmaz sözüm” (KB: 3158). “...fakat gelip gelmeyeceği hakkında bir şey söyleyemem.”

“...ukuşluğ ağıın boldı acmaz sözün” (KB: 6452). “...akıllı dilsiz oldu, ağızını açmıyor.”

“...yanut bérđi ay toldı actı tilig” (KB: 623). “...Ay-Toldı onlara cevap verdi ve bildiklerini söyledi.”

7. aç- (Dua etmek)

“du’â kıldı ilig kör actı tilig...” (KB: 1110). “Hükümdar duâ etti, elini kaldırarak...”

8. **aç-** (Dil açmak, ağız açmak, sövmek): *til aç-* deyimini “söze başlamak”, “konuşmak”, “dua etmek” vb. gibi anlamları dışında Kutadgu Bilig’de bir yerde “sövmek” olumsuz anlamında da kullanılmıştır.

“...ultur kişig sökse açsa tilig” (KB: 342). “...söğmeğe başlarsa insanın kalbini kırar.”

9. **aç-** (Anlamı açmak, açıklamak, anlatmak, izah etmek)

“munuñ tertibin me kitâbda aça...” (KB manzum mukaddime 39). “Bunların tertibini de kitapta açıklamış...”

“...takı mende yégrek sen ayğıl aça” (KB: 514). “...kendin bunu benden daha iyi izah eder ve anlatırsın.”

“...yası ma neçe ol maña ay aça” (KB: 1000). “...ne kadar zararı vardır; bana izah et.”

“...azı ma neçe ol maña ay aça” (KB: 1004). “...ne zaman az addedilir; bunu da bana izah et.”

“...bu şâ’ir sözi kör açar söz yolu” (KB: 1421). “...şâirin bu sözü, bak, söze yol açar.”

“...bodun hâli açğıl maña örtme söz” (KB: 3099). “...bana halkın vaziyetini anlat, benden bir şey gizleme.”

“...okıyım anı men açayım sözüüm” (KB: 3176). “...meseleyi açarak, onu buraya davet edeyim.”

“...nelük yüz ewürdüñ aça ay maña” (KB: 3205). “...niçin onlardan yüz çevirdin; bunu bana izah et.”

“...tırıglikke tutma söz aydım aça” (KB: 3607). “...onu hayat telâkki etme; sana bunları izah ettim.”

“...anı ma ayu bér aça sen maña” (KB: 4568). “...onu da bana izah et.”

“...maña sözlegil söz sen açğıl tiliñ” (KB: 5687). “...neyin var, bana söyle, izah et.”

“...ayayın eşitgil aça-men anı” (KB: 5762). “...ben onu da sana izah edeyim.”

“...kadaş kılık yat teg negü teg açayı” (KB: 6582). “...kardeşimin davranışları yabancı gibi nasıl söyleyeyim?”

“...özüm ‘udri koldum aça hem yora” (KB: 6621). “...ben uzun uzadıya izah ederek özrümün bağışlanmasını diledim.”

10. **aç-** (Farkına varmak)

“...kéçe az üküşüg ne bilgey aça” (KB: 2361). “...gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunun kim farkına varacak.”

11. **aç-** (Rüyayı anlatmak)

“bilgisizke ayma tüşüñni aça...” (KB: 5995). “Bilgisize rüyayı açma ve anlatma, rüyayı bilene sor...”

"negü ol tüşüñni maña ay aça..." (KB: 6031). "Şimdi sen nasıl bir rüya gördün, bana bunu iyice anlat..."

12. aç- (Açıkça, iyice, açık seçik anlaşılır olmak)

"sen emdi kayu sen maña ay aça..." (KB: 267). "Sen şimdi hangisisin, bana bunu açık söyle..."

"aça sözledim söz maña emdi büt..." (KB: 750). "Sözümü açıkça söyledim, imdi bana inan..."

"...yora bérđiñ uktum kamuğnı aça" (KB: 797). "...ben de her şeyini açıkça anladım."

"aça adra tuttı kamuğ işlerin..." (KB: 1722). "Bütün işlerini açık olarak ve yerli yerinde yaptı..."

"halâl hem harâm adrar erse aça" (KB 2752). "Helâl ve haramı iyice ayırt etmeli..."

"élig aydı keldür maña ay aça..." (KB: 2956). "Hükümdar : — Haydi, bana açık söyle ve bir bir anlat..."

"sen emdi kayu sen maña ay aça..." (KB: 3219). "Şimdi sen hangisisin, bana açıkça söyle..."

"...negü kolğu erse aça sözle kol" (KB: 3453). "...ne istiyorsan, açıkça söyle ve iste."

"...méni ol küdezür söz aydım aça" (KB: 3765). "...beni koruyan ise odur; sözümü açıkça söyledim."

"...kötürdün bu örtüg sen aydın aça" (KB: 5818). "...izahların ile bu örtüyü kaldırdın."

13. aç- (Yanıt vermek, cevap vermek)

"...ötündi bu ögdülmiş açtı tilig" (KB: 1590). "...Öğdülmiş bunların hepsine uygun cevaplar verdi."

14. aç- (arz etmek)

"...tilek birle keldi açayın sözüm" (KB: 3454). "...dileğimi arz edeyim -dedi."

15. aç- (Bilinmeyen, gizliyi veya sırrı söylemek, ifşa etmek)

"...negü teg açayın kişike sözüm" (KB: 630). "...nasıl oldu da başkasına sırrımı hemen açırverdim."

"...sözüg açsamu yég azu kizlese" (KB: 1018). "...sözü açmak mı daha iyi, yoksa saklamak mı?"

"...köñül sırrı açma katıg kizle berk" (KB: 1301). "...gönül sırrını açma, onu sınıksı sakla."

"...kişi 'aybı körse sen açma yétür" (KB: 1328). "...bir kimsenin aybını görürsen, açma, üstünü ört."

"...münin körse kizler til açmaz tuyur" (KB: 3412). "...kusurunu görünce de ağızlarını açmazlar, gizlerler."

"...köñül sırrı açtı kör ötnür tili" (KB: 3770). "...bak, gönül sırrını açarak, ne söyler."

"köñül sırrı açma sözüğ tegmeke / kalı actiñ erse özüñ emgek e" (KB: 4293). "Gönül sırrını ve sözünü herkese açma; eğer açarsan, kendin zahmete düşersin."

"köñüldeki sırrım açar-men saña..." (KB: 4796). "Gönüldeki sırrımı sana açarım...."

"...kişi 'aybı açma sen örtüp yitür" (KB: 6096). "...başkalarının aybını görme, ört ve yok farzet."

16. aç- (Sırrı çözmek, sırrı açıklığa kavuşturmak)

"...maña açsu emdi bu söz bük katı" (KB: 870). "...Devletli hükümdar şimdi bana şu sözün sırrını çözsün."

"...ukuşluğ tili açtı ma'nî yolu" (KB: 2521). "...akılının dili mâna yolunu açmıştır."

"...köñül sırrı açtı çıkardı içig" (KB: 2658). "...gönülün sırrını açmış ve içindekileri dışarı dökmüş olursun."

"...tegümez özüm açtı sır" (KB: 6464). "...ben artık ibâdetle meşgul olamıyorum; işte sırrımı açtım."

17. Aç- (Tevdi etmek, emanet etmek)

"...bu iki kişiğe söz açmak tegir" (KB: 2679). "...bu iki şahsa sırrı tevdi etmek icap eder."

"bu iki kişiğe söz açğu kerek..." (KB: 2680). "Bu iki kişiye sırrı açmak gerek..."

"...kayısı ılımğa bolur söz açıp" (KB: 4065). "...kimi hükümdarın sır tevdi ettiği kâtibi olur."

18. aç- (düzelmek, yoluna girmek): Eski Türkçede "düzenlemek, düzelmek vb." anlamlara gelen *itil-/étıl-* fiili ile *aç-* fiili aşağıdaki beyitte eş anlamlı ikileme olarak da kullanılmıştır.

"...üdi kelse itlür açar ay tirig" (KB: 4927). "...vakti gelince yoluna girer ve kendiliğinden açılır, ey gönlü diri olan insan."

19. aç- (Yönelmek): Aşağıdaki beyitte *aç-* fiili, *yol aç-* "-e doğru gelmek, yönelmek" anlamında deyimleşmiş yapı içerisinde kullanılmıştır.

"...kodu bérse ewre saña yol açar" (KB: 4929). "...vazgeçsen, sana doğru gelmeğe başlar."

20. aç- (Gözünü açmak, göz kapaklarını açık hâle getirmek)

"...közin yumdı ay toldı hîç açmadı" (KB: 625). "...Ay-Toldı da gözünü yumdu ve hiç açmadı."

21. aç- (görmek)

"...ilig turdı erse añar açtı köz" (KB: 1644). "...hükümdar uyanır uyanmaz, ilk defa onu görür idi."

22. aç- (Hayranlıkla bakmak, imrenmek)

“...sewer sewmez erse saña açtı köz” (KB: 5806). “...dost düşman, herkes sana bakıyor.”

23. aç- (Uykudan uyanmak)

“udır erdiñ erse tur aç emdi köz...” (KB: 83). “Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç...”

24. aç- (Gözünü açmak, uyanık olmak, dikkatli olmak, ihtiyatlı olmak)

“...üküş ‘ibret alğıl ma açğıl közüñ” (KB manzum mukaddime 76). “...çok ibret al ve gözünü aç”

“...yigü içgüde açğı saklık közin” (KB: 2833). “...yemek içmekte ise bilhassa ihtiyat gözünü açmalıldrlar.”

“baka kör olariğ sen açğıl közüñ...” (KB: 4836). “Onlara dikkatle bak, gözünü aç...”

“...anı séndin aytur bayat közni aç” (KB: 5165). “...onu Tanrı sana soracaktır; gözünü aç.”

25. aç- (Dört gözle beklemek, gözlemek)

“...sēni körgüke ol köz açtı bakar” (KB: 3477). “...o seni dört gözle beklemektedir.”

26. aç- (ilk olarak, bir işe vb. başladıığında)

“tapuğçı köz açsa begini körür...” (KB: 3966). “Hizmetkâr gözünü açınca, karşısında beyini görür...”

27. aç- (Bir şeye gereken bakımı yapmak, ihtimam göstermek, emek vermek): aç-fiili köz aç- şeklinde deyimleşerek “bakımını yapmak, ilgilenmek vb.” anlamını kazanmıştır.

“...kiçigke köz açsa bedüklük bulur” (KB: 3078). “...eğer küçüğe bakarsa, o büyüklük bulur.”

“köz açtı silerke bu bérđi elig...” (KB: 6124). “Bugün size baktı ve el uzattı...”

28. aç- (hayırlı kapı açmak, yol veya fırsat açmak): Maddi ya da manevi bir fırsatın doğması, hayırlı işlerin olması anlamında *yol aç-*, *kapuğ aç-* deyimleri kullanılmıştır.

“...ajun étgüke açtı uştmañ yolu” (KB: 63). “...dünyayı süslemek için cennet yolunu açtı.”

“...kayü körk meñiz birle açtı kapuğ” (KB: 97). “...kimi güzelliği ile harîmine girer.”

“...tapuğ bolsa ötrü açar kut kapuğ” (KB: 596). “...hizmet yerinde olursa ikbâl kapılarını açar.”

“...ilig me açığ birle açtı kapuğ” (KB: 616). “...hükümdar da ihsanı ile ona kapıları açtı.”

“...begi taplasa tapğı açtı kapuğ” (KB: 843). “...bey memnun olursa bu hizmet ikbâl kapılarını açar.”

“...sezâka tapınsa acar kut kapuğ” (KB: 945). “...lâyık olana hizmet edilirse saadet kapısı açılır.”

“...añar ötrü acğu ağırlık yolu” (KB: 1756). “...bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır.”

“...sen edgü kılı ac könilik yolu” (KB: 2307). “...sen iyilik yaparak, doğruluk yolunu aç.”

“...bedütür beg atın acar kutka yol” (KB: 2554). “...bunlar beyin adını büyütür ve saadete yol açar.”

“...bitip kodsâ sakış kapuğ actı yol” (KB: 2776). “...hesap muntazam kaydedilirse, işler aksamaz.”

“...bularka aca bérğü edgü yolu” (KB: 2990). “...bunlara her vakit iyilik yolunu açık bulundurmaldır.”

“kapuğ actı dünyâ takı bir kapuğ...” (KB: 3531). “Bir kapı açıldı — dünya kapısı...”

“...yaradı tapuğ actı devlet kapuğ” (KB: 3069). “...hizmeti takdir edildi ve saadet kapıları açıldı.”

“...tapuğ kulluk ol kulka actı kapuğ” (KB: 3356). “...ibâdet kulluktur ve kula kapıları açar.”

“...uluğka kiçigke yéme acsa yol” (KB: 3903). “...büyüğe ve küçüğe bu yollar onun hükmü ile açılır.”

“...tapuğ siñse ötrü acar kut kapuğ” (KB: 4157). “...hizmet makbule geçerse, ikbâl kapısı açılır.”

“...tilekim bu ol sinde acğıl yoluğ” (KB: 5092). “...senden dileğim şudur: bana iyilik yolunu göster.”

“...bu edgü yolın ac maña ay külüg” (KB: 5130). “...ey namlı, bu iyilik yolunu bana da aç.”

“...saña edgülikke ol actı kapuğ” (KB: 5771). “...iyilik kapılarını o sana açtı.”

“...iligidin tegip actı devlet kapuğ” (KB: 5781). “...hükümdardan geldi ve sana devlet kapısı açıldı.”

“...kişi aslı bilgüke acmıs yolu” (KB: 5808). “...aslını bilmeğe yol açan çok iyi bir söz vardır.”

“...kim aşnu aşunsa acar bu yoluğ” (KB: 5052). “...kim daha önce bunu yaparsa bu fazileti o göstermiş olur.”

“...tüşese yoruğlı acar edgü yol” (KB: 4366). “...yoran kimse onu hayra çevirir.”

29. aç- (Hizmete başlamak, görev almak, hizmet etmek)

“tapuğka acayın tése er kapuğ...” (KB: 4037). “Küçük yaşta hizmete başlamalıdır...”

“...begiñge aca bérse ârzû yolu” (KB: 1883). “...beyine arzu ettiği yolları açmalıdır.”

“...uluğ hâcib itse acar yol kapuğ” (KB: 2490). “...ulu hâcib bunu tanzim ederek, yol ve kapıları açar.”

30. aç- (Olumsuz anlamda kapı ve yol açmak, sebep olmak)

“...ol erke çığaylık yolını açar” (KB: 1335). “...bunlar insana fakirlik yolunu açar.”

“...kalır bu ölüm kelse açsa kapuğ” (KB: 5169). “...ölüm gelip, kapıyı çalarsa.”

“...anı barça körgü ölüm açsa yol” (KB: 5417). “...bundan başka, ölüm sana yol açınca.”

31. aç- (İçini açmak, içini dökmek)

“...sañar ok açar-men muñum hem takım” (KB: 391). “...her sıkıntı ve müşkülümü ben sana açarım.”

“añar açtı ay toldı köñli sözi...” (KB: 503). “Ay-Toldı ona sırrını açtı...”

32. aç- (Yüzünü açmak, mutlu olmak): Mutlu olmak, ruh hâlinin ferahlaması anlamında yüz aç- deyiminde aç- fiili kullanılmıştır.

“...tilin söz bile tüzdi açtı yüzün” (KB: 1007). “...dilini güzel sözle süsleyen ve onun yüzünü açan.”

33. aç- (Hazine vb. iyi şeyleri dağıtmak, yaymak, ulaştırmak)

“sözün kesti açtı ağı kaznakı...” (KB: 1034). “Sözlerini burada kesti, hazinelerini açtı...”

“müsülmânlık açğıl şer’atını yad...” (KB: 5488). “İslâmiyeti aç, şeriatı yay...”

34. aç- (Fethetmek)

“...kılıç ursu açsu saña kend uluş” (KB: 5519). “...kılıç kullansın, sana şehir ve memleketler fethetsin.”

35. aç- (kulak vermek, dinlemek)

“...tilegü olardı sen aç kulğakñ” (KB: 5579). “...bunu onlardan istemelisin, iyice dinle.”

SONUÇ

Eski Türkçe döneminin İslami evresine ait ilk mesnevisi olan Kutadgu Bilig, Eski Türk edebiyatının olduğu kadar Eski Türk dilinin de en önemli eserlerinden birisidir. Karahanlı Türkçesinin en hacimli edebî eseri olması nedeniyle Kutadgu Bilig, Eski Türk edebiyatı, dili ve söz varlığı ile ilgili kıymetli örnekleri barındırmaktadır. Bu yönüyle eser üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışmalar, Eski Türkçe döneminin daha iyi aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Bilindiği gibi dilde her kavram için ayrı sözcük bulunmayıp bazı sözcükler yeni yan anlamlarla kullanılmaktadır. Hemen hemen bütün dillerde olan ve bir sözcüğün pek çok ayrı anlama gelmesine dil biliminde çok anlamlılık (polisemy) denilmektedir. Çok anlamlı sözcükler aynı kökten sözcüğün zamanla farklı anlamları içermesiyle oluşur ve kökteş olmayan eş sesli (eş adlı) sözcüklerden bu yönüyle ayrılır. Çok anlamlı sözcüklerin incelenmesi, dildeki anlam olaylarını, metaforik kullanımları çözmek açısından önemlidir. Bu amaçla Eski Türkçe

döneminin önemli bir eseri olan Kutadgu Bilig'deki aç- fiilinin çok anlamlılığı bu makalede incelenmiştir. Çalışmada Arat'ın ortaya koyduğu Kutadgu Bilig metni, Kaçalin'in güncellediği Kutadgu Bilig metni ve Arat'ın Kutadgu Bilig tercümesi esas alınmıştır.

Bu inceleme sonunda Kutadgu Bilig'de "aç-" fiilinin Clauson'un etimolojik sözlüğünde belirttiği anlamların dışında çok anlamlı olarak 35 farklı anlamı içerdiği tespit edilmiştir. Aç- fiilinin eserdeki anlamları şunlardır: 1. Aç- (Fiziksel açmak), 2. Aç- (katlanmış bir şeyi düz duruma getirmek), 3. Aç- (örtü, peçe, duvak vb. şeyleri açmak, kaldırmak), 4. Aç- (Yardımcı olmak, işi halletmek, ihsanda bulunmak), 5. Aç- (Söz açmak, söze başlamak), 6. Aç- (Ağzını açmak, konuşmak), 7. Aç- (Dua etmek), 8. Aç- (Dil açmak, ağız açmak, sövmek), 9. Aç- (Anlamı açmak, açıklamak, anlatmak, izah etmek), 10. Aç- (Farkına varmak), 11. Aç- (Rüyayı anlatmak), 12. Aç- (Açıkça, iyice, açık seçik anlaşılır olmak), 13. Aç- (Yanıt vermek, cevap vermek), 14. Aç- (arz etmek), 15. Aç- (Bilinmeyi, gizliyi veya sırrı söylemek, ifşa etmek), 16. Aç- (Sırrı çözmek, sırrı açıklığa kavuşturmak), 17. Aç- (Tevdi etmek, emanet etmek), 18. Aç- (düzelmek, yoluna girmek), 19. Aç- (Yönelmek), 20. Aç- (Gözünü açmak, göz kapaklarını açık hâle getirmek), 21. Aç- (görmek), 22. Aç- (Hayranlıkla bakmak, imrenmek), 23. Aç- (Uykudan uyanmak), 24. Aç- (Gözünü açmak, uyanık olmak, dikkatli olmak, ihtiyatlı olmak), 25. Aç- (Dört gözle beklemek, gözlemek), 26. Aç- (ilk olarak, bir işe vb. başladığında), 27. Aç- (Bir şeye gereken bakımı yapmak, ihtimam göstermek, emek vermek), 28. Aç- (hayırlı kapı açmak, yol veya fırsat açmak), 29. Aç- (Hizmete başlamak, görev almak, hizmet etmek), 30. Aç- (Olumsuz anlamda kapı ve yol açmak, sebep olmak), 31. Aç- (İçini açmak, içini dökmek), 32. Aç- (Yüzünü açmak, mutlu olmak), 33. Aç- (Hazine vb. iyi şeyleri dağıtmak, yaymak, ulaştırmak), 34. Aç- (Fethetmek), 35. Aç- (kulak vermek, dinlemek).

Kutadgu Bilig'de aç- fiili, tek başına birçok yan anlam kazandığı gibi, bazı adlarla birleşerek metaforik yeni yan anlamlar da kazanmıştır. Bunlar *köz aç-*, *kapuğ aç-*, *kulğak aç-*, *sır aç-*, *söz aç-*, *til aç-*, *yol aç-* vb. deyimleşmiş anlamlardır.

Bu çalışmada Kutadgu Bilig'in zengin bir kavram ve anlam dünyasına sahip olduğu, çok anlamlılık konusuyla ilişkilendirilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fiil, işlekliği ve sık kullanımıyla temel anlamının dışında birçok yeni anlam kazanarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Bir sözcüğün çeşitli anlamları karşılayan çok katmanlı bir yapıya sahip olması Türk dilinin zenginliğini ortaya koymaktadır. Türk dilinin tarihî dönemlerine ışık tutabilmek adına, eserlerdeki söz varlığının sahip oldukları anlamların ortaya konulması, dönem eserlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKAY, H. (2022). "Çok Anlamli Sözcükler ve İşlevleri Üzerine Bazı Dikkatler". *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi (AY-TBD)*, 8/2: 139-157.
- AKYILDIZ AY, D. (2022). "Çokanlamli Yansıma Fiillerde Somutlaştırma Yolu ile Bağlanan Yan Anlamlar". *Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleri Araştırmaları: Fiil Kategorisi* (ed. Esra Gül Keskin, Nergis Biray). Ankara: Bengü Yayınları, 9-34.
- AKYILDIZ AY, D. (2023). "Yansıma Sözcüklerde Çokanlamlılık-Eşadlılık Meselesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 32: 316-327.
- AKSAN, D. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: Erol Ofset Matbaacılık.
- AKSAN, D. (1982). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (2009). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (5. baskı). Ankara: Engin Yayınları.
- ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III Indeks* (indeksi neşre haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARPACIOĞLU, G. (2024). *Eski Uygur Çatıklarında Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- ARSLAN, E. H. (2002). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- ARSLAN, E. H. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATMACA, E. (2011). *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- BAKIRCI, F. (2016). "Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Kısasü'l-Enbiya'da Koş Sözcüğü ve Anlam Alanı". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi*, 5/1: 42-55.
- BARAN, B. (2022). "Doğu Grubu Ağzlarında Çok Anlamli Bir Kelime: Hama ve Varyantları". *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/14: 1-14.
- BAYKAN, A. (2017). *Türkiye Türkçesinde İsimler Üzerine Bir Çok Anlamlılık İncelemesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- BERBERCAN, M. T. (2013). "Kutadgu Bilig'de Fiillerin Çok Anlamli Yapısına Genel Bir Bakış". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/24: 83-98.
- BİLGİN, M. (2013). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Doruk Yayınları.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- DOĞRU, F. (2012). *Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişmeleri – Eylemler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- DUYMAZ, E., TURAN, A. (2006). *Türkçede Anlam Bilgisi*. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- ERDEM UÇAR, F. M. (2016). "Çağatay Türkçesinde Bol- "Olmak" Fiilin Çok Anlamli Yapısı". *Dil Araştırmaları*, 19: 125-151.
- ERKINAY TAMTAMIŞ, H. K. (2022). "Çok Anlamlılıktan Eş Adlılığa Doğru Tarihsel Bir Yolculuk". *Folklor/Edebiyat*, 28/109: 115-136.

- FİLİZOK, R. (2001). *Anlam Analizine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖKÇE, F. (2015). "Kutadgu Bilig'de Kör- "Görmek": Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme". *Türkbilig*, 29: 59-76.
- GUIRAUD, P. (1984). *Anlambilim*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- GÜLER, E. (2019). "'tüş' Sözcüğünün Çok Anlamlı ve Eş Adlı Olarak Kullanımı". *International Journal of Languages Education and Teaching*, 7/2: 319-336.
- GÜVEN, Ş. (2013). "Dil, Anlam ve Çokanlamlılık". *Bilimname*, 25/2: 69-100.
- HAZAR, M. (2013). "Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Bibliyografyası". *Türk Dil Edebiyatı ve Halk Bilgisi Dergisi*, 1/2: 137-173.
- HAZAR, M. (2014). *Türkçe (Sözcük) Anlam Bilimi-I*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- HİRİK, E. (2017). "Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41: 53-74.
- İLHAN, E. (2018). *Dede Korkut Destanlarının Anlambilimsel Yapısı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- KAÇALIN, M. S. (t.y). *Yûsuf Hâs Hâcib: Kutadgu Bilig Metin*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78447/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html>. (02.01.2025).
- KAHRAMAN, S. (2015). *Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- KARAAĞAÇ, G. (1994). "Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8: 31-55.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARACAN, E. (2012). *Türkçe ve Almanca Metinlerde Çok Anlamlılık: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- KARA, M., TERES, E. (2013). "New Lexical, Semantic and Structural Developments in Turkish". *Folklor/Edebiyat*, 19/73: 81-104.
- KARATAŞ, A. (2023). "Kutadgu Bilig'de Yer Alan Çok Anlamlı İsimlerin Eş Zamanlı Anlam Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi". *Turkish Academic Studies-TURAS*, 4/1: 90-119.
- KILIÇ, V. (2009). *Anlambilime Giriş: Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- EZİLER KIRAN, A. (2014). "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim". *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/6: 719-729.
- KIRAN, Z., KIRAN, E. A. (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, F., SARAL, R. (2023). "Kül Tigin Yazıtında Çok Anlamlılık". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12/1: 1-21.
- ÖNER, M. (2020). "XIX. Asırda Yeni Dil ve Çok Anlamlılık". *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5: 170-183.
- ÖZBAKAN, M. (2023). *Nehcü'l-Ferâdis'te Fiilde Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- ÖZKAN ŞEN, A. (2020). *Kıssaü'l-Enbiyâ'da Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- PALMER, F. R. (2020). *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*. Ankara: Fol Yayınları.
- SAPAROV, M. (1997). *Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasında Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık İlişkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- SARAL, R. (2021). *Runik Harfli Türkçe Metinlerde Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- SELÇUK, E. (2000). *Batı Türkçesinde Anlam Değişimleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- SELVİ, C. (2020). "Çokanlamlılık ve Aç- Eylemi". *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4/2: 39-49.
- SELVİ, C. (2024). *Türkiye Türkçesinde Çok Anlamlılık (Eylemler Üzerine Bir İnceleme)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- SOMUNCU, M. (2019). "Kutadgu Bilig'de 'Çok' Anamlı Kelimelerin Semantik Düzlemde İncelenmesi "Aşru, Çok, Köp, Tük. I". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/65: 150-155.
- SOYDAN, S. (2017). *Çağatay Türkçesinde Basit Fiiller ve Fiilden Fiil Yapım Eki Alan Fiillerde Yapı ve Çok Anlamlılık*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- SOYDAN, S. (2018). "Çağatay Türkçesinde Bazı Fiillerde Çok Anlamlılık, Kınımış ve Kiplik". *International Journal of Languages Education and Teaching*, 6/1: 446-474.
- SOYDAN, S. (2019). "Garibnâme'de Bazı Basit Fiillerde Çok Anlamlılık". *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2/2: 54-65.
- SOYDAN, S. (2020). "Garibnâmede Bazı Fiillerin Çok Anamlı Yapısına Bir Bakış". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/43: 21-30.
- SOYDAN, S. (2023). *Garibnâme'de Çok Anlamlılık ve Birleşik Fiiller*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ŞEHİTOĞLU, M. (2023). "Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dinleme Eğitiminde Kullanılan Kitapçık Metinlerinde Çok Anlamlılık: Yedi İklim B1-B2". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11: 837-859.
- ŞENATA, N. (2020). *Divânü Lugâti't-Türk'te Tematik Söz Varlığı ve Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- TOKAY, Y. (2017). *Anlambilimi Açısından Kitâbu Gülistân bi't-Türki*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- TOPRAK, F., BESLİ, N. (2015). "Türkiye Türkçesi ve Türk Lehçelerinde Kuru Sözcüğünün Anlam Boyutları Üzerine Art ve Eş Zamanlı Bir Yaklaşım". *International Journal of Languages Education and Teaching*, 2198/4999: 1001-1012.
- TOPRAK, F. (2019). "Kutadgu Bilig'de Bar- Fiilinin Farklı Bir İşlevi Üzerine". *Turkish Studies*, 14/4: 2123-2136.
- TOY, T. (2023a). "Çok Anlamlılığın Zihin Dil İlişkisindeki Rolü Üzerine: Bilişsel Anlambilimden Öğrendiklerimiz". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/3: 589-602.
- TOY, T. (2023b). "Doğal Dillerdeki Çok Anlamlılık Olgusunun Gündelik Dil Felsefecilerinin Metafizik Eleştirisindeki Rolü Üzerine". *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22/1: 264-288.
- TÜNGÜÇ, K. (2016). *Karahanlı Türkçesindeki Deyimler Üzerine Anlambilimsel Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- UÇAR, A. (2008). "Eylemde Çok Anlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler". *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 137- 145.
- UÇAR, A. (2009). *Türkçe Eylemlerde Çok Anlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- UÇAR, A., KURTOĞLU, Ö. (2009). "Eylemlerde Çokanlamlılık: Sözlük Verisinin Derlem Temelli Görünümleri". *BAP- FEF-İDEB (SYA)*, 3: 398-410.
- UÇUR, N. (2003). *Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı*. Ankara: Doruk Yayınları.
- UZUN, N. E. (1997). "Türkçe Eylemlerde Çok Anlamlılık ve Rol Kuramı". *Dil Dergisi*, 51: 5-20.
- YILDIZ, Y. (2021). "Bitki Adlarında Çok Anlamlılık". *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 6/1: 66-92.

İnternet Kaynakları

URL-1: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/> (02. 01. 2025).

URL-2: KARAHAN, L. KUTADGU BİLİĞ. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kutadgu-bilig>. (05.01. 2025).

SORUMLU YAZAR

CORRESPONDING AUTHOR

DR. SELDA KARAŞLAR

cobanselda@yahoo.com

ETİK KURUL İZİNİ

ETHICS COMMITTEE APPROVAL

ÇALIŞMADA HERHANGİ BİR ETİK KURUL İZNİNE GEREK YOKTUR.

THERE IS NO NEED FOR ANY ETHICAL COMMITTEE APPROVAL FOR THE STUDY.

DESTEKLEYEN KURUM/KURULUŞLAR

SUPPORTING-SPONSOR INSTITUTIONS OR ORGANIZATIONS

HERHANGİ BİR KURUM/KURULUŞTAN DESTEK ALINMAMIŞTIR.

NO SUPPORT WAS RECEIVED FROM ANY INSTITUTION/ORGANIZATION.

KATKI ORANI

AUTHOR CONTRIBUTION PERCENTAGE

TEK YAZAR % 100

SOLE AUTHOR

ÇIKAR ÇATIŞMASI

CONFLICT OF INTEREST

HERHANGİ BİR ÇIKAR ÇATIŞMASI BULUNMAMAKTADIR.

THERE IS NO CONFLICT OF INTEREST.

DEĞERLENDİRME

ASSESSMENT

İKİ DIŞ HAKEM / ÇİFT TARAFLI KÖRLEME

TWO EXTERNAL REFEREES / DOUBLE BLIND

BENZERLİK TARAMASI

SIMILARITY SCREENING

DERGİPARK, İNTİHAL.NET ÜZERİNDEN YAPILMIŞTIR.

THE SCREENING WAS DONE THROUGH DERGİPARK, İNTİHAL.NET.

TELİF HAKKI VE LİSANS

COPYRIGHT AND LICENSE

YAZARLAR DERGİDE YAYINLANAN ÇALIŞMALARININ TELİF HAKKINA SAHİPTİRLER VE ÇALIŞMALARI CC BY-NC 4.0 LİSANSI ALTINDA YAYIMLANMAKTADIR.

THE AUTHORS OWN THE COPYRIGHT OF THEIR WORK PUBLISHED IN THE JOURNAL AND THEIR WORK IS PUBLISHED UNDER THE CC BY-NC 4.0 LICENSE.

YAPAY ZEKÂ KULLANIMI
USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

ÇALIŞMADA YAPAY ZEKÂ
KULLANILMAMIŞTIR.
*ARTİFİCİAL İNTELLİGENCE WAS NOT USED İN
THE STUDY.*